

Jordi Cornellà-Detrell. *Literature as a Response to Cultural and Political Repression in Franco's Catalonia*. Londres: Tamesis Books, 2011, 236 pp.

JOSEP RAMIS  
Universitat Pompeu Fabra

L'editorial Tamesis de Londres ha publicat el 2011 *Literature as a Response to Cultural and Political Repression in Franco's Catalonia*, de Jordi Cornellà-Detrell, com a resultat final del Premi Fundació Mercè Rodoreda que li va ser atorgat el 2009.

Cornellà-Detrell ens presenta una revisió, actualització i compleció d'algunes de les seves recerques desenvolupades fins al moment.<sup>1</sup> Es tracta d'analitzar la reescriptura de quatre obres de postguerra —*Laia*, *El testament*, *Tino Costa* i *Incerta glòria*—, de quatre autors que han estat injustament valorats, o tractats de manera esbiaixada, per la crítica literària i acadèmica: Salvador Espriu, Xavier Benguerel, Sebastià Juan Arbó i Joan Sales, respectivament. Tant la selecció com les anàlisis realitzades representen una reivindicació i revaloració dels quatre autors triats, amb la voluntat clara de fer-los sortir de la posició marginal en què, segons considera l'autor, han estat encasellats fins al moment dins de la història de la literatura catalana.

Aquest punt de partida engrescador es completa amb una anàlisi del moment social, polític i cultural de postguerra, especialment del tombant de la dècada dels cinquanta a la dels seixanta, que va afectar de ple al desenvolupament de la literatura catalana i, més concretament, la vida i la producció literària dels quatre autors esmentats.

La monografia compta amb una àmplia bibliografia, molt diversa tant pel que fa als orígens, com a les temàtiques, com també als posicionaments ideològics. Es tracta d'un dels mèrits més importants de la monografia: poder fer aportacions amb el suport teòric d'estudis de temàtiques diverses (històrics, socials, polítics, literaris, econòmics, psicològics, etc.), tant d'àmbit internacional com nacional, i alhora conjugar un discurs en què hi tenen cabuda visions de la llengua, la literatura i la cultura catalanes tan oposades com, per exemple, les de Joan Triadú o Francesc Vallverdú amb les de Xavier Pericay o Ferran Toutain, els *verinosos* del Grup d'Estudis Catalans.

<sup>1</sup> Una primera aproximació es va presentar al XIII Congrés de l'AILLC (v. Jordi Cornellà-Detrell, «Oralitat i escriptura a la literatura catalana de postguerra». Dins: Sadurní Martí (coord.), *Actes del tretzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. II, 2006, pp. 117–129). De la mateixa manera, amb lleugeres modificacions, el capítol 4 del llibre, dedicat a Xavier Benguerel, ja havia estat publicat (v. Jordi Cornellà-Detrell, «The Endless Night of Xavier Benguerel: a New Critical Approach to *El testament*». Dins: *Bulletin of Spanish Studies*, 84 (2007), pp. 223–238); ben igual que la secció «Cruells facing the angel of history: spies, traumas, homicidal somnambulism and conspiracy theories in 'Últimes notícies'» del capítol 6, dedicat a Joan Sales (v. Jordi Cornellà-Detrell, «The Undercurrents of History: Spies, Traumas, Homicidal Somnambulism and Conspiracy Theories in Joan Sales' *Incerta glòria*». Dins: *Journal of Iberian and Latin American Studies*, 15 (2009), pp. 107–124).

A banda de la vasta bibliografia, un altre dels mèrits, si més no d'entrada, és la posició que adopta l'autor davant de la literatura de postguerra i els quatre autors en qüestió. Cornellà-Detrell fa una reivindicació de la literatura dels anys cinquanta i intenta fugir d'idees preconcebudes i llocs comuns que la crítica literària ha utilitzat repetidament quan s'ha encarat a aquell moment literari. Aquesta reivindicació és estrictament literària, defuig les classificacions «canòniques» i esbiaixades predeterminades, i rebutja les visions políticament ideologitzades amb què s'ha tractat la literatura de postguerra fins no fa gaire.

A part del posicionament de l'autor pel que fa a la literatura dels anys cinquanta, la primera part de l'estudi està dedicada a les discussions sobre el model de llengua literària en el si de la literatura catalana: del normativisme (o purisme) imperant fins a l'extrem de *la llengua que ara es parla*. L'oposició entre llengua escrita i llengua parlada, que tanta tinta ha fet córrer en les últimes dècades tant en els estudis literaris com en els lingüístics, porta l'autor indefectiblement cap a la figura de Joan Sales. El model de llengua de Sales, impulsat i desplegat al Club dels Novel·listes, i ja extensament discutit, és el fil a través del qual l'autor desgrana les diferents visions i posicionaments dels anys cinquanta i seixanta.

Joan Sales sens dubte té una importància cabdal per entendre la situació literària de postguerra, les seves controvèrsies i la seva evolució. En aquest estudi això es posa clarament de manifest i apareix en la doble vessant d'autor i editor. Aquesta presència de Sales, però, constant durant tot el llibre, peca alhora per excés i per defecte. Peca per excés en el vessant d'autor perquè l'estudi dedicat a *Incerta glòria* és molt descompensat en relació amb els dedicats a les altres tres obres. Peca per defecte en la seva funció com a editor perquè, tot i que l'autor té en compte la correspondència amb Mercè Rodoreda, Màrius Torres i Joan Coromines, no fa prou èmfasi en el paper que podia jugar, o va jugar en algun cas, en la reescriptura d'aquestes obres i en l'adopció de certes formes lingüístiques, com ja es veurà més endavant. Cal posar de manifest que Sales va estar al cas de totes les obres analitzades llevat de *Laia*, perquè no estava vinculada a la seva editorial.

Un altre aspecte que cal tenir en compte és la diferent situació dels quatre autors analitzats. L'autor les esmenta, però no d'una manera especial. No es pot posar en dubte la importància de la Guerra Civil i del seu desenllaç en tots i cadascun d'aquests quatre autors, però la manera diferent com van enfrontar-se a les circumstàncies adverses (un exili interior o exterior, una posició econòmica més o menys sòlida, etc.) és crucial per entendre la seva forma de treballar i, per tant, de reescriure. Així, un dels objectius de la monografia, veure com la situació dictatorial va afectar o influir en l'escriptura d'aquests autors, només queda parcialment reproduïda.

Si bé es troba a faltar la puntualització i aprofundiment en la realitat social i personal de cada autor, un punt molt destacable del treball és l'anàlisi literària dels textos. Analitzats sobretot a la llum de teòrics com Bakhtin, Bourdieu i Blanchot, i amb apunts de figures com Barthes o Derrida, entre d'altres, els textos queden perfectament enquadrats literàriament i se'ls situa amb les seves particularitats segons el panorama literari mundial. Aquesta valoració s'accentua en ser comparats els textos amb altres de categories semblants i contemporànies de la literatura universal. Tot plegat, una bona manera de reivindicar

les obres i els autors, i per extensió la literatura catalana en el seu conjunt, dins del mapa general de la república mundial de les lletres.

Centrem-nos ara en cadascun dels capítols dedicats a l'anàlisi de les obres. El primer text analitzat és *Laia*, de Salvador Espriu. Cornellà-Detrell distingeix la *Laia* d'abans de la guerra (1932, 1934), de la *Laia* de després de la guerra (1952, 1968). En el pas d'una a l'altra en destaca la supressió del discurs directe i la colloquialització de la llengua, especialment pel que fa al lèxic i a la puntuació, de la qual en rebaixa la intensitat. En conseqüència, en resulta un text més fluït i natural. Paral·lelament a aquesta colloquialització, desapareixen les blasfèmies i les referències sexuals explícites. Es tracta, al cap i a la fi, de l'adaptació als temps que corrien i a una moral més estreta de mires. Però no tan sols això: entre la *Laia* de preguerra i la *Laia* de postguerra també hi trobem l'adaptació de l'obra al conjunt de la seva literatura. Els canvis introduïts converteixen la novel·la en un relat més atemporal, i, per tant, mític, una opció estilística òbviament coincident amb el conjunt de l'obra d'Espriu.

La segona novel·la analitzada és *El testament*, de Xavier Benguerel (1955, 1963, 1967). En aquest cas, l'autor vol rebaixar dues etiquetes que Benguerel va haver d'assumir en vida: la d'escriptor burgès i, sobretot, la de novel·lista catòlic. L'evolució de la novel·la porta el camí que segueix l'autor: una disminució de les referències a Déu, que Cornellà-Detrell associa al distanciament entre Benguerel i Joan Sales, el vertader apologeta de la novel·la catòlica. Aquest distanciament, bàsicament relacionat amb l'empresa —van deixar de ser socis a l'editorial que havien creat: Club Editor—, però, no suposa que Sales deixi de ser l'editor de la novel·la, primer a Aymà i després al mateix Club Editor. Coneixent el tarannà i els mètodes del Sales editor, caldria si més no considerar la hipòtesi que possiblement incidís en algun altre dels aspectes que varien en l'evolució de la novel·la.

Segons Cornellà-Detrell, Benguerel adapta l'obra als seus nous interessos narratius. Crea un text més allegòric amb la desaparició de la dimensió temporal. Canvia les descripcions per donar més relleu a l'estil directe, cosa que suposa l'objectivació de l'acció i la pèrdua d'importància del narrador. Utilitza frases més curtes i sintètiques, que provoquen, d'una banda, una acció més ràpida, i, de l'altra, un grau d'interpretació més gran per part del lector. En un sentit similar, Benguerel suprimeix explicacions, descripcions, passatges i personatges innecessaris per tal de centrar el lector en allò que considera realment important: els personatges principals. Els canvis argumentals segueixen una línia semblant: es fan menys referències a l'adulteri per rebaixar-ne la importància, ja que l'autor no considera que sigui el punt sobre el qual ha de girar la novel·la, sinó simplement l'espurna inicial. Per últim, i per aconseguir més proximitat amb el lector, els canvis lèxics que introdueix van en la línia d'evitar arcaïsmes i paraules «literàries» per aconseguir una major proximitat amb el lector.

No hi ha motiu per posar en dubte la voluntat última de Benguerel de materialitzar aquests canvis, però la coincidència de les opcions estilístiques aportades amb els postulats de Sales, la presència d'aquest com a editor i el cas d'Arbó, que repassarem a continuació, si més no fan sospitar que Sales hagués pogut tenir alguna cosa a veure en aquestes modificacions.

La tercera obra tractada és *Tino Costa*, de Sebastià Juan Arbó (1947, 1968). L'anàlisi lingüística de la novel·la pel que fa als canvis entre les versions de 1947 i 1968 és correcta i

completa. Certament, a l'edició de 1968 hi ha un canvi de localitzacions fictícies (Santa Maria dels Monts i Citavella) per localitzacions reals (Amposta i Barcelona), i, amb això, la voluntat de convertir un relat mític en un de real i tangible. També hi ha un acostament a la llengua col·loquial, amb la simplificació de la puntuació i la sintaxi, i l'eliminació d'arcaïsmes lèxics. Un altre canvi lingüístic destacable, i que ajuda a aconseguir una llengua més col·loquial, és la utilització sistemàtica d'articles davant dels noms propis de persona, cosa que també suposa una centralització de la llengua i, per tant, un allunyament del seu dialecte i de la vertadera vivacitat i col·loquialitat de la seva llengua.

Tot això, que és cert i tangible, mostra, però, un problema greu del plantejament de partida d'aquest capítol. Arbó va escriure després del desenllaç de la Guerra Civil també en castellà. Aquesta qüestió, si bé s'esmenta, i fins i tot es critica que els estudiosos no l'hagin tinguda en consideració anteriorment,<sup>2</sup> no és tinguda en compte en l'anàlisi d'Arbó. Cornellà-Detrell esmenta l'autotraducció de 1948 de *Tino Costa* (Áncora), però incomprendiblement no la utilitza en l'estudi. El mateix passa amb la traducció francesa de Victor Crastre de 1954 (Gallimard). Finalment, tampoc no s'esmenta l'última versió publicada, l'autotraducció al castellà de 1970 (Ediciones G. P.). El fet de no prendre en consideració aquests textos i el fet de cenyir-se únicament a les edicions catalanes —«The existence of two *Tino Costas* [...]» (!) (p. 122)— suposa una anàlisi incompleta i esbiaixada.

Sense entrar en detalls, Arbó admet que els canvis introduïts a la novella es deuen en la immensa majoria de casos a la intervenció i voluntat de Joan Sales, editor de la versió de 1968; fins i tot arriba a afirmar que el pròleg d'aquesta edició el va escriure el mateix Sales i no pas ell. De fet, en l'autotraducció al castellà de 1970 es desfan els canvis introduïts en la versió de 1968, on s'hi inclou un pròleg aclaridor de la posició d'Arbó respecte de l'evolució de la novella.<sup>3</sup> La correspondència Sales-Arbó, que encara és inèdita, també mostra aquesta disputa i l'intervencionisme de Sales, especialment en la novella precedent, *L'espera* (1967).

Amb tot això no es nega que Arbó fes una feina incansable de reescriptura, que la va fer, però aquesta tasca era bàsicament en altres sentits.<sup>4</sup> Cornellà-Detrell escriu: «Significantly,

<sup>2</sup> «The analysis of Arbó's work has been patchy, to say the least: on the one hand, the identification between language and literary tradition has prevented Catalan scholars from studying his novels in Spanish; on the other, contemporary Spanish critics have ignored his production altogether, perhaps because his novels were overtly praised in early Francoism or because they are unsure about how to approach the work of bilingual writers» (p. 114).

<sup>3</sup> Per conèixer el panorama complet del recorregut de *Tino Costa*, vegeu: Josep Miquel Ramis, «Traducir bajo control: la versión francesa de *Tino Costa*, de Sebastià Juan Arbó». Dins: Xosé Manuel Dasilva; Helena Tanqueiro (eds.), *Aproximaciones a la autotraducción*. Vigo: Editorial Academia del Hispanismo, 2011.

<sup>4</sup> En aquest sentit, a més de la referència anterior, es poden consultar: Josep Miquel Ramis, «Autotraducció i creació literària. El cas de Sebastià Juan Arbó» [en línia]. Dins: *Catalonia*, 7 (2010). <http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/actes/catalonia7/ramis.pdf>; Josep Miquel Ramis, «Sebastià Juan Arbó, autotraductor». Dins: Enric Gallén; Francisco Lafarga; Luis Pegenaute (eds.), *Traducción y autotraducción entre las literaturas ibéricas*. Berna: Peter Lang, 2010, pp. 335-347; Josep Miquel Ramis, *Autotraducció i Sebastià Juan Arbó. El cas de Terres de l'Ebre*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra [Tesi doctoral], 2011; Josep Miquel Ramis, «Autotraducció i història d'un text literari. *Hores en blanc. Notes d'un estudiant que va morir boig*, de Sebastià Juan Arbó». Dins: *Revista de Filología Románica*, 29 (2012, en premsa).

many of the variants found in *Tino Costa* appear in *Laia*, *El testament*, and *Incerta glòria*, which indicates that Arbó's work underwent a linguistic renewal in line with the new conception of post-war Catalan narrative developed by some other writers.» (p. 121). La frase hauria de canviar *Arbó's work* per *Sales' work on Arbó's works*, la qual cosa accentua encara més el paper preponderant de Joan Sales pel que fa al moviment d'un nou model de llengua literària en el si de la literatura catalana de postguerra.

Hi ha altres aspectes a considerar d'aquest capítol: la ideologia d'Arbó, el lloc real de l'obra d'Arbó, el perquè de la publicació de *Tino Costa* en castellà, l'hipotètic èxit de la traducció francesa o el suposat retorn el 1965 a la literatura catalana —l'havia abandonada mai?—. Per no desviar la qüestió, però, remetrem a les referències bibliogràfiques citades anteriorment.

Finalment, el quart i últim text analitzat és *Incerta glòria*, de Joan Sales (1956, 1969, 1971). En la primera part de l'anàlisi, l'autor destaca que el nombre d'addicions és considerablement més elevat que el de supressions, el que suposa un augment constatable de la llargada de la novel·la. Sales utilitza aquestes addicions per desplaçar el focus de l'obra fora de la guerra i per criticar, amb més força en cada nova edició, l'actuació dels anarquistes.

També es destaquen dos comportaments comuns amb Benguerel: la minva del pes de la religió i la rebaixa de la grandiloqüència en alguns passatges. D'altra banda, i contràriament a Benguerel, i també a Espriu, l'autor no considera que hi hagi autocensura en l'obra de Sales, tot i que la censura li escapés l'obra cada vegada que la hi presentava. En relació amb la censura, Cornellà-Detrell destaca que la versió de 1971 reintrodueix fragments eliminats per la censura en l'edició de 1969, com ara episodis històrics de postguerra i paraules com *pàtria* i *llibertat*, que molestaven especialment les institucions del règim. L'aparició d'aquests fragments prèviament censurats reforça la visió sociopolítica de la història, amb una clara diferenciació entre la guerra i la postguerra.

La conclusió general d'aquesta primera part és que només es pot conèixer la *Incerta glòria* vertadera si es tenen en compte les seves tres versions. Tot i que l'autor la cita, potser caldria afegir en aquesta terna la traducció francesa de 1962 (Gallimard), de vital importància per l'esdevenir de l'obra i de l'autor.

La segona part de l'anàlisi se centra exclusivament en el capítol 4 de la novel·la, «Últimes notícies», i posteriorment publicat com un volum independent amb el títol *El vent de la nit*. L'autor, a més de fer-ne una anàlisi detalladíssima i comparar-la amb moltes altres novel·les contemporànies, la reivindica, la considera una part imprescindible de la novel·la, i creu que no es pot tractar com una obra independent.

En la tercera i última part de l'anàlisi, Cornellà-Detrell es fixa en els usos lingüístics de Sales per demostrar que la seva posició contrària al purisme lingüístic no volia dir una castellanització de la llengua. L'autor argumenta que Sales transgredeix purament la norma per als seus propòsits creatius: recrear la realitat lingüística en els diàlegs i l'ús del multilingüisme. Per reproduir la realitat en els diàlegs, Sales utilitza diferents recursos segons cada personatge: elements extratextuals, repeticions, anacoluts, una sintaxi determinada, etc. El multilingüisme, per la seva part, el fa servir per criticar el règim.

Evidentment, es fa referència al seu interès per la llengua parlada, que va més enllà de la llengua literària. Alhora, però, també es deixa constància de la tendència a l'estandardització de la llengua en la segona versió; Sales potser era lingüísticament agosarat, però sabia que anar massa enllà també podia significar quedar-se sense públic. Finalment, Cornellà-Detrell destaca que, respecte a la llengua, les vertaderes innovacions de Sales no van ser en el lèxic, com molts han pensat, sinó en la sintaxi.

Per últim, cal destacar la inclusió d'un índex onomàstic i conceptual al final de la monografia, que és de gran ajut en un estudi com aquest, enciclopèdic i amb una gran quantitat de cites i conceptes d'una varietat extraordinària de personatges i temàtiques diferents.

Comptat i debatut, la contribució de Cornellà-Detrell suposa una passa endavant en la investigació d'una parcel·la de la literatura catalana contemporània des d'una perspectiva interdisciplinària. Tot i algunes de les consideracions apuntades, és una aportació de referència a l'estudi literari, realitzat sense apriorismes ni prejudicis, i, sobretot, un estudi basat en el text, la vertadera clau de volta del fet literari. En aquest sentit, cal reivindicar una de les seves reflexions conclusives, que pot ser un bon punt i final per a aquests mots, i un bon punt de partida per a futurs estudis literaris:

[...] their texts are best understood as a work in progress, and the dialogue they engage in offers a very rare opportunity to explore how a variety of discourses and language varieties can be articulated to fulfil the changing priorities of authors. This is why, instead of hiding their complexity and pretending that their different evolutionary stages are merely accidental drafts towards a final text, it is much more productive to explore how they became a locus where fiction and history, personal and national identity, political, social and aesthetic concerns were manipulated in order to best reflect Catalonia's plight (p. 196).